Significat de la revolució liberal

*Anna Maria Garcia Rovira**

Barcelona Quaderns d'Història, 6 (2002)

"*'Burguesía sin revolución' y 'revolución sin burguesía' resumen dos momentos de las últimas cuatro décadas de la historiografía española interesada por la formación de la sociedad contemporánea. Entre uno y otro se inserta el controvertido, fulgurante y equívoco reconocimiento de la 'revolución burguesa española'*". Amb aquestes paraules s'iniciava, ara fa pocs anys, un article volgudament polèmic, i fins i tot de combat, de José A. Piqueras en què l'autor interpreta en funció d'unes categories suprahistòriques i apriorístiques, d'altra banda utilitzades fins fa ben poc en la nostra historiografia si bé de forma prou més matisada. Unes quantes línies més avall ell mateix avisava que avui alguns historiadors prefereixen l'adjectiu *liberal* a l'hora de qualificar el procés revolucionari espanyol per emfasitzar-ne el caràcter polític, mentre que d'altres neguen a la burgesia "*la dirección o la autoría de la revolución*".[1]

Efectivament, en l'actualitat sembla que hi ha un acord, si més no tàcit, en l'ús de l'expressió *crisi de l'Antic Règim i revolució liberal*.[2] No em sembla pas que es tracti d'una forma d'escapisme conceptual, sinó d'una fórmula molt més concordant amb la realitat que pretén descriure: la d'un sistema en crisi, que es desintegrava, i d'un procés revolucionari, no qualificat ni tipificat a priori perquè hi participava un conglomerat de forces socials diverses, amb projectes també diversos, amb el denominador comú de lluitar per la llibertat. L'argumentació de Piqueras, però, volia incidir en un llarg debat historiogràfic que arrenca dels inicis de la Restauració i posa l'accent en les limitacions o en la simple inexistència de la revolució espanyola. Durant el franquisme, tant a les files marxistes com a les no marxistes, una historiografia sòlida i altament qualificada va

* Universitat de Girona.

1. José A. PIQUERAS ARENAS, «La revolución burguesa española. De la burguesía sin revolución a la revolución sin burguesía», *Historia Social*, 24 (1996), pàg. 95 i 96.
2. Valgui com a exemple el títol d'una de les darreres compilacions documentals publicades: Irene CASTELLS i Antonio MOLINER, *Crisis del Antiguo Régimen y Revolución Liberal en España (1789-1845)*, Barcelona, Ariel, 2000.

imposar la idea de l'anomalia espanyola, del caràcter transaccionista de la revolució liberal burgesa. El suposadament escàs contingut rupturista de la revolució liberal –conjunt de canvis polítics, institucionals i jurídics–, que hauria permès la implantació d'un règim liberal moderat i oligàrquic, seria a l'origen de les limitacions en les transformacions de les relacions de propietat i de classes i, en conseqüència, del retard o del fracàs en la modernització econòmica, social i cultural del país.[3] Així, lluny de la radicalitat francesa, model de 'revolució des de sota', a Espanya la liquidació de l'Antic Règim concordaria, segons Josep Fontana, amb la via prussiana, model de 'revolució des de dalt', segons el qual s'hauria produït "*una alianza entre la burguesía liberal y la aristocracia latifundista, con la propia monarquía como árbitro, sin que hubiese un proceso paralelo de revolución campesina*".[4]

A partir de la dècada dels vuitanta, la proliferació de recerques monogràfiques, regionals o locals, i la perspectiva europea comparada, van forçar la revisió d'aquestes interpretacions. D'una banda, la constatació de la complexitat i diversitat de situacions, així com una periodització més afinada, han fet esvair en gran manera els supòsits de fracàs en el creixement agrícola i industrial. De l'altra, l'observació d'importants transformacions en les relacions de propietat i en l'entramat de les classes socials ha portat a afirmar el caràcter de revolució burgesa plena enfront de la tesi de la via prussiana.[5] Finalment, s'ha revisat el concepte mateix de revolució liberal i, alhora, el seu contingut i significat.

Com diu Irene Castells, en una esplèndida síntesi historiogràfica, "*una delle difficoltà in cui generalmente si imbatte la storiografia sulla rivoluzione liberale deriva dalla mancata distinzione tra liberalismo politico ed economico o tra liberalismo e borghesia, riproducendo i problemi* [...] *derivanti dall'uso indistinto dei termini 'rivoluzione liberale' e 'rivoluzione borghese'*".[6] Des d'aquesta advertència, s'ha d'entendre la revolució liberal com un procés de naturalesa eminentment política i evitar les lectures lineals o mecanicistes de les complexes relacions que s'estableixen entre les pràctiques o els llenguatges polítics i els

3. Resulta paradigmàtic pel seu impacte historiogràfic, J. NADAL, *El fracaso de la revolución industrial en España*, Barcelona, Ariel, 1975.
4. J. FONTANA, *Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX*, Barcelona, Ariel, 1973, pàg. 161.
5. P. RUIZ TORRES, «Algunos aspectos de la revolución burguesa en España», dins *El jacobinisme. Reacció i revolució a Catalunya i a Espanya, 1789-1839*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 1990, pàg. 9-39; «Del Antiguo al Nuevo Régimen: carácter de la transformación», dins *Antiguo Régimen y liberalismo. Homenaje a Miguel Artola*, Madrid, Alianza Editorial, 1994, vol. I, pàg. 159-192; J. MILLÁN, «Radicalismo, pasividad, contrarrevolución. Política y conflictividad durante el ascenso del capitalismo», *Idearium*, 1, pàg. 75-90; «Els inicis revolucionaris de la societat valenciana contemporània. Revolució, canvi social i transformacions econòmiques, 1780-1875», dins J. AZAGRA, E. MATEU, J. VIDAL (eds.), *De la sociedad tradicional a la economía moderna. Estudios de historia valenciana contemporánea*, Alicante, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1996, pàg. 125-162; *El poder de la tierra*, Alicante, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1999.
6. I. CASTELLS, «La rivoluzione liberale spagnola nel recente dibatitto storiografico», *Studi Storici*, 1 (1995), pàg. 132. En el mateix sentit, D. LANGEWIESCHE, «Liberalismo e borghesia in Europa», dins J. KOCKA (ed.), *Borghesie europee dell'ottocento*, Venècia, Marsilio Editori, 1989, pàg. 223-258.

interessos socioeconòmics.[7] Les anàlisis, tant de les pràctiques com dels llenguatges polítics, han permès observar l'absència d'homogeneïtat i, contràriament, l'existència de lluites duríssimes al si del liberalisme, tot ell de matriu sociològica burgesa, així com la importància cabdal del liberalisme radical i dels sectors populars, bàsicament urbans.[8] El panorama actual, en definitiva, resulta ser gairebé el revers de la medalla del que es va començar a dibuixar a la fi del segle passat.[9] El procés discontinu de revolució liberal –1808-1814, 1820-1823 i 1833-1843– hauria tingut un caràcter progressivament més rupturista i violent, fins al punt de resultar, salvant totes les distàncies, possiblement el cas europeu més semblant al francès.[10]

No és pas casual, però, que aquesta interpretació coincideixi substancialment amb la dels coetanis de tots els bàndols i colors, per als qui no hi havia dubte que allò que estaven protagonitzant, o vivint a contracor, era una autèntica revolució.[11] Una revolució que, a parer de Donoso Cortés, igual que a França, era menys política que social perquè s'hi "*abisman todas las existencias, todos los intereses y todas las propiedades*",[12] la qual cosa vol dir que, durant els anys de la ruptura definitiva de l'Antic Règim, la lluita política era l'eix vertebrador de tots els conflictes socials.[13] D'altra banda, sense excepcions ni fissures, per a aquells protagonistes l'àmbit de la revolució era Espanya, i la pretensió, crear la nació espanyola, si bé per als radicals del liberalisme tant la revolució com la creació de la nació política formaven part d'un procés d'abast europeu, d'un projecte de fraternitat universal.

És per això que no es pot parlar de revolució liberal a Catalunya al marge d'aquest àmbit i, contràriament, qualsevol anàlisi general de la darrera etapa revolucionària a Espanya (1833-1843) falseja la realitat històrica si prescindeix del paper de primer ordre que hi va tenir Catalunya. De la mateixa manera que seria un greu error limitar-nos a explicar la revolució liberal des de Barcelona i Reus –què va passar i per què a Sant Feliu de Guíxols, a Torroella de Montgrí o a

7. I. BURDIEL, «Dret, compromís i violència en la revolució burgesa: la revolució de 1836», *Recerques*, 22 (1989), pàg. 63-81; J. MILLÁN, «Burgesia i canvi social a l'Espanya del segle XIX, 1843-1875», *Recerques*, 28 (1994), pàg. 73-80; Irene CASTELLS i María Cruz ROMEO, «Liberalismo y revolución en la crisis del antiguo régimen europeo: Francia y España», *Trienio*, 29 (maig 1997), pàg. 27-48. En sentit contrari, Jesús CRUZ, *Los notables de Madrid. Las bases sociales de la Revolución Liberal española*, Madrid, Alianza Editorial, 2000.
8. He intentat explicar-ho, entre altres publicacions, a *La revolució liberal a Espanya i les classes populars (1832-1835)*, Vic, Eumo, 1989. Per a l'anterior etapa revolucionària, la de 1820-1823, María Cruz ROMEO MATEO, *Entre el orden y la revolución*, Alicante, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1993.
9. En una línia d'anàlisi molt diversa també s'ha produït aquesta inversió. Vegeu com a exemple David R. RINGROSE, *España, 1700-1900: el mito del fracaso*, Madrid, Alianza Universidad, 1996, on la revolució política pràcticament desapareix.
10. Després del 1799, però, cap revolució ja no podrà tornar a ser com la francesa. Per tant, no es tracta de veure-la com un model, sinó com una font d'experiències indefugible per a tots els revolucionaris posteriors.
11. Manuel MARTÍ, «La Revolució liberal en perspectiva», *Recerques*, 28 (1994), pàg. 97.
12. Citat per María Cruz ROMEO MATEO, «Lenguaje y política del nuevo liberalismo: moderados y progresistas, 1834-1845», *Ayer*, 29 (1998), pàg. 42.
13. En aquest sentit, A. M. GARCIA ROVIRA, «Radicalismo liberal, republicanismo y revolución (1835-1837)», *Ayer*, 29 (1998), pàg. 63-90; en concret, pàg. 63-64.

Figueres, posem per cas, ja que són llocs on es van donar episodis revolucionaris–, també ho seria no reconèixer la centralitat en aquells moments d'aquestes poblacions –sobretot de Barcelona– a Catalunya i a Espanya.[14] Al mateix temps, però, cal no oblidar que aquesta centralitat s'explica justament per les particularitats del cas català. Són ben conegudes les transformacions econòmiques que havia experimentat bona part de la societat catalana des del final del segle XVII i que havien configurat un teixit de relacions socials complex i divers, tant al camp com a la ciutat. Tant és així que, com diu Fradera, "*l'extraordinària precocitat i densitat de la instal·lació burgesa*" és un "*fet distintiu del cas català*",[15] de la mateixa manera que ho devia ser la precocitat i densitat de la instal·lació obrera, de la qual en sabem ben poc. En tots dos casos, però, ni pel que fa a les activitats, les estratègies o les expectatives econòmiques i molt menys polítiques, no trobem res que remeti a l'homogeneïtat. Tanmateix, ens falten estudis que permetin entendre la diversitat de situacions i opcions en el trànsit de l'Antic Règim al nou o que, seguint el fil dels esdeveniments i de les influències foranes, ens expliquin la formació d'unes cultures polítiques. Moltes vegades m'he preguntat per què en una data tan reculada com el 1804 el baró de Maldà s'escandalitzava del fet que "*Los minyons de Barcelona* [...] *no aman més que la llibertat y independència, y se burlan casi de tothom, sia eclesiàstich, noble y caballer, segons las depravadas máximas republicanas de la Fransa*".[16]

La revolució de l'estiu del 1835 es va iniciar efectivament a Catalunya, però el brou bullia des de molt abans. Tampoc no en sabem gaire, d'això. Tant la primera reacció absolutista, després de la guerra del Francès, com la Dècada Ominosa a Catalunya són encara un territori en gran manera verge,[17] igual que els exilis, entre els quals no podem oblidar el del 1828, en què, després que els francesos abandonessin Barcelona, s'instaurà el règim de terror del comte d'Espanya. Què havia passat en aquella mena d'anys 'daurats' que van del 1824 al 1827? Més enllà dels intents de pronunciament per la frontera catalana,[18] quins lligams estables van travar els republicans catalans amb els francesos? En tenim evidències clares a partir de 1835-1836, però de ben segur que s'havien establert abans. I, d'altra banda, a part de la guerra dels Malcontents, què sabem del que passava a Catalunya?

Les bullangues de juliol-agost de 1835 van significar el punt d'inflexió a partir del qual ja no fou possible retornar a l'absolutisme. No s'havia pogut fer viable un sistema d'absolutisme temperat, tal com es pretenia a partir del 1832, ni tan

14. A Barcelona, deia Balmes, "*la contemplaban asombradas las demás poblaciones de España, no comprendiendo cómo era posible aquella exasperación que ellas no conocían. Y era que la revolución había corrido en Barcelona sus fases con más rapidez que en los otros puntos de la Península, por lo mismo que había comenzado allí con más ímpetu, desarrollándose en mayor escala y obrado con más brío*", *Obras completas*, t. XIII, pàg. 198.
15. J. M. FRADERA, «El passat com a present (la historiografia catalana de la revolució liberal a la Renaixença)», *Recerques*, 23 (1990), pàg. 71.
16. Citat per J. FONTANA, *La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)*, Barcelona, Ed. 62, 1988, pàg. 140.
17. L'únic intent d'interpretació general a J. FONTANA, *La fi de l'Antic Règim...*, pàg. 212-215 i 236-243.
18. He intentat una primera aproximació a aquesta qüestió a «L'exili liberal», comunicació presentada al col·loqui *Les exils catalans en France* (París, 27-29 gener 2000).

sols el *juste milieu* a l'espanyola que pretenien els caps de govern Martínez de la Rosa i Toreno, la qual cosa ja ens dóna, d'entrada, la mesura de la radicalitat revolucionària. Una radicalitat que s'explica millor si entenem que la revolució es va desenvolupar en el quadre d'una guerra civil. De fet, ja ha arribat a ser un lloc comú la hipòtesi que no es pot entendre l'esclat de la revolució liberal sense el carlisme, ni tot el procés revolucionari sense estar atents a la dialèctica revolució-contrarevolució.[19] Però, tot i que els darrers anys els estudis sobre el carlisme han avançat considerablement, i ho han fet investigant-ne els suports ideològics i financers internacionals o destacant l'internacionalisme dels moviments contrarevolucionaris, les raons de l'adscripció a un bàndol o a l'altre durant la primera carlinada encara no s'han explicat adequadament. Fer-ho remet, també, a l'estudi de les cultures polítiques i de les tradicions culturals familiars i locals.[20]

Contràriament, però, s'ha posat poc èmfasi en la mort de Ferran VII. Aquest és un fet que sovint es passa per alt o s'esmenta a tall d'anècdota, i, encara, més lligat al carlisme que al liberalisme. La mort d'un rei és un esdeveniment puntual, una contingència, que sovint no és valorat per una historiografia preocupada pels factors de canvi de llarga durada. I això no és pas perquè metodològicament distingeixi la diversitat de plans temporals (el temps curt dels esdeveniments i el llarg de les estructures), sinó perquè a vegades encara pesa massa, potser de manera inconscient, la idea de necessitat històrica, és a dir, la suposició que, independentment dels esdeveniments contingents, en un moment o un altre les coses haurien canviat tal com van fer-ho i en la línia que van fer-ho, sense tenir en compte que les estructures només son "*condiciones para los posibles acontecimientos*". Aquest és, al meu parer, un dels més grans errors que hem comès els historiadors. Hem oblidat que la mort del rei, el 1833, va afavorir el desencadenament de la guerra i de la revolució, i que, com pensaven els contemporanis, una reina menor d'edat, una regència, també a les mans d'una dona, i un pretendent mascle a l'aguait, en un país polaritzat entre absolutistes i liberals, feien més que problemàtica una transició pacífica o pactada. Hem oblidat que tot això va condicionar el curs del procés revolucionari, el va radicalitzar i, en conseqüència, té a veure amb el seu resultat, i també amb el de la transformació de llarg abast que anomenem *revolució burgesa*, que, històricament, va ser el que va ser per la 'interferència' continuada de la contingència i dels esdeveniments en la llarga durada. Altrament, oblidar la importància històrica dels esdeveni-

19. J. M. Fradera, J. Millán, R. Garrabou (eds.), *Carlisme i moviments absolutistes*, Vic, Eumo, 1990; «Carlisme. Una llarga guerra civil», *L'Avenç*, 203 (maig 1996), dossier; M. Lladonosa, *Carlins i liberals a Lleida*, Lleida, Pagès Editors, 1993.

20. Les anàlisis més renovadores a Jesús Millán, «La resistència antiliberal a la revolució burgesa espanyola: insurrecció popular o moviment subaltern?», dins J. M. Fradera, J. Millán, R. Garrabou, (eds.), *Carlisme...*, pàg. 27-58; «Per una història social del carlisme. Una reflexió sobre els problemes de l'anàlisi històrica del moviment carlí», dins C. Mir (ed.), *Carlins i integristes: Lleida segles XIX i XX*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1993, pàg. 13-29; i «Popular y de orden: la pervivencia de la cotrarrevolución carlista», *Ayer*, 38 (2000), pàg. 15-34. També, Juan Pan-Montojo, *Carlistas y liberales en Navarra, 1833-1839*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 1990; Pere Anguera, *El carlisme*, Barcelona, Empúries, 1999; Jordi Canal, *El carlismo*, Madrid, Alianza Editorial, 2000; G. Martínez Delgado i J. Pan-Montojo, «El primer carlismo, 1833-1840», *Ayer*, 38 (2000), pàg. 35-63.

ments concrets significa ignorar els protagonistes històrics reals, que actuen en un "*curso* [un temps] *cronológicamente mensurable*".[21]

La mort del rei, però, no va obrir les portes al canvi, sinó a totes les opcions polítiques que ballaven en els caps d'aquells que vivien la seva història i no en podien conèixer el final. Si algun nexe comú podia unir totes les famílies liberals, aquest era, a parer meu, la por a la revolució des de sota, incontrolada: la por al poble, derivada de l'experiència de la Revolució Francesa. Naturalment, les lectures de la gran revolució, sempre present durant els anys revolucionaris a Espanya, eren diverses i, fins i tot, contraposades. Per tant, també ho era la por. Entre aquells que, seguint Guizot, entenien que l'acció popular dissolia els vincles socials i que la democràcia significava el despotisme de la majoria, i els que consideraven que el poble, sotmès durant segles al despotisme monàrquic i religiós, no estava preparat per conèixer els seus drets naturals i, per tant, abans de poder-ne gaudir, havia de ser educat i dirigit, hi cabien gradacions diverses, prou allunyades entre si. Per als primers, el camí del progrés passava per la reforma, la revolució era quelcom que calia evitar com fos. Per als altres, tots aquells que s'aixoplugaven durant els anys trenta sota el paraigua del progressisme, la revolució era sempre un perill, comportava el risc de desbordament de la massa, es podia saber quan començava però no quan ni com acabaria. Era, doncs, també quelcom que calia evitar –en la mesura que fos possible–, però no descartar. Si resultava inevitable, es tractava de controlar-la, recorrent a la vella estratègia, política i revolucionària, del pronunciament insurreccional,[22] o de dirigir-la, encapçalant les masses al carrer, marcant les consignes i els objectius i procurant frenar-la el més aviat possible mitjançant la creació de juntes insurreccionals de govern. A partir d'aquí calia que el moviment juntista s'estengués arreu per tal que, finalment, la pressió de les juntes enderroqués el govern.

Aquesta darrera estratègia és la que es va posar en marxa l'agost de 1835 a Barcelona, després d'assajar endebades la del pronunciament insurreccional contra el sistema de l'Estatuto Real, versió espanyola del *juste milieu*, tan conservadora que feia inviable l'oposició a les Corts per part del liberalisme respectable, que n'havia acceptat les regles del joc per tal de forçar els canvis des de dalt per la via de la transició pacífica.[23] L'acció combinada de guerra civil, de timidesa reformista dels governs de Martínez de la Rosa i Toreno, de voluntat indubtable d'arribar a una transacció amb els carlistes, de l'odi contra el clergat regular, acusat d'afavorir amb diners i armes els facciosos, i de la denúncia explícita d'aquesta situació a la premsa, explica l'explosió popular contra els convents el juliol de 1835.

A Catalunya, aquest moviment, que des del meu punt de vista era espontani, va començar a Reus, el 22 de juliol, i tres dies més tard s'estengué a Barcelona, on es convertí en una revolució. Perquè va ser a Barcelona on, en gran manera per por de la repressió de les autoritats militars, alguns sectors del liberalisme van

21. R. KOSELLECK, *Futuro pasado*, Barcelona, Paidós, 1993, pàg. 141-171; la cita, extreta de context, pàg. 142.
22. Sobre aquesta estratègia revolucionària, I. CASTELLS, *La utopía insurreccional del liberalismo*, Barcelona, Crítica, 1989.
23. Sobre les corts de l'Estatut, I. BURDIEL, *La política de los notables (1834-1836)*, València, Alfons el Magnànim, 1987.

intentar canalitzar l'agitació per tal de convertir-la en un moviment polític que provoqués els canvis revolucionaris que semblaven impossibles d'aconseguir per cap altra via. Seguint l'exemple de Barcelona, la insurrecció es va estendre a molts punts de Catalunya i d'Espanya i es va imposar l'estratègia juntista, que, a principis de setembre, va aconseguir la caiguda del govern Toreno, substituït per Mendizábal. Ara com ara, més enllà de Reus, Tarragona i alguns punts esparsos de la província, de diverses ciutats del Maresme, del Vallès Oriental i l'Occidental i d'algunes viles de Girona o de Lleida, és impossible reconstruir un quadre complet del moviment insurreccional a Catalunya. Però sembla indubtable que la condició de cap i casal de Barcelona va tenir un pes decisiu –naturalment a la Catalunya no carlina–, ja que va imposar la formació d'una junta de govern del Principat. Si ens trobem amb aquesta impossibilitat per al 1835, els problemes resultarien immensament més grans si pretenguéssim fer-ho en relació amb tot el procés de revolució liberal, ja que, llevat de Reus, i malgrat l'abundància de monografies locals, el buit historiogràfic és gairebé total. Per tant, comptat i debatut, avui, quan parlem de revolució liberal a Catalunya, ens referim sobretot a Barcelona, ciutat que des de la revolució del 1835 ja no va viure ni un moment de tranquil·litat fins a la repressió de l'octubre de 1837, i que va veure com l'agitació es renovava, també de forma continuada, entre el 1840 i el 1843.

Efectivament, com és sabut, la revolució es produeix en dues etapes. Entre el 1835 i el 1837 a Barcelona van esclatar vuit bullangues, moltes d'elles també a Reus o Tarragona, si bé no sempre de forma simultània o consecutiva. Entre el 1840 i el 1843 en van esclatar quatre, alguna de les quals es va iniciar a Reus.[24] En totes dues etapes els aldarulls, no necessàriament de forma coincident, es repetiren a diferents llocs de Catalunya, sovint propiciats pels greuges de la població contra les autoritats militars locals. I, altra vegada, com el 1835, també el 1840 i el 1843 la insurrecció s'estengué de Barcelona cap a la resta d'Espanya. Primer, la que va provocar la caiguda de la regent Maria Cristina i, després –aquella que coneixem amb el nom de *la Jamància*–, la del nou regent Espartero. Al llarg d'aquest procés discontinu, dins de la ciutat de Barcelona es van viure tensions tan fortes que en alguns moments permeten parlar d'un clima de guerra civil larvada, a causa del grau de politització d'amplis sectors de la població, però també de la conflictivitat social, que arribà a cotes desconegudes a cap

24. Joaquín DEL CASTILLO Y MAYONE, *Las bullangas de Barcelona ó sacudimientos de un pueblo oprimido por el Despotismo Ilustrado*, Vic, Eumo, 1994 [edició facsímil]; J. MALUQUER DE MOTES, *El socialismo en España, 1833-1868*, Barcelona, Crítica, 1977; A. M. GARCIA ROVIRA, *La revolució liberal a Espanya...*; de la mateixa autora, «Liberalisme 'no respectable' i poble menut urbà: bullangues i revolució liberal (1832-1835)», *Recerques*, 22 (1989), pàg. 45-62 i «Les bullangues de Barcelona», dins *Revoltes populars contra el poder de l'estat*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992, pàg. 95-102; J. M. OLLÉ ROMEU, *Les Bullangues de Barcelona durant la Primera Guerra Carlina (1835-1837)*, Reus, El Mèdol, 1994, 2 vol.; M. SANTIRSO, *Revolució liberal i guerra civil a Catalunya*, Lleida, Pagès Editors, 1999; F. CURET, *La 'Jamància': 1842-1843*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1961; del mateix autor, *Rebomboris i bullangues de Barcelona*, Barcelona, Bruguera, 1971, 2 vol.; M. RISQUES, «La insurrecció de Barcelona pel novembre de 1842. La seva dinàmica social», *Recerques*, 10 (1980), pàg. 93-112; J. FONTANA, *La fi de l'Antic Règim...*; P. ANGUERA, *Comportament polític i actituds ideològiques al Baix Camp: 1808-1868*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 1980-1984, 2 vol.; J. ANDREU, *Població i vida quotidiana a Reus durant la crisi de l'Antic Règim*, Reus, Centre de Lectura, 1986.

altre lloc d'Espanya, llevat, és clar, de Reus i, en un grau inferior, de València. Tot plegat explica que a Catalunya la dinàmica revolucionària tingués unes característiques i una cronologia pròpies, i que lluita política i conflictivitat laboral coincidissin en el temps. L'una alimentava l'altra accentuant el grau de radicalitat de la revolució i una primerenca delimitació classista.[25]

El coneixement que tenim de l'estructura del teixit productiu català i barceloní és encara incompleta però sí que sabem que la revolució va coincidir amb un moment de transformació de les tècniques productives i amb una crisi industrial i comercial, propiciada per la guerra carlina, que provocà una recruada del contraban i de l'atur. Les informacions puntuals sobre reivindicacions laborals, sobretot dels treballadors del ram tèxtil, són ja considerables.[26] De fet, Genís Barnosell considera que, si les primeres organitzacions obreres no van sortir a la llum fins al 1840, no és perquè no existissin sinó perquè la repressió del capità general, baró de Meer, defensor dels interessos moderats, no ho va permetre.[27] D'altra banda, és clar que l'èxit i la repetició dels episodis revolucionaris no haurien estat possibles sense la participació popular. Tanmateix, és molt difícil identificar els noms i les professions d'aquells que, sorgits del poble, van prendre part en les bullangues. Quan es pot fer, trobem sempre artesans i gent d'ofici, és a dir, integrants d'allò que per a les societats d'Antic Règim en diem *el poble menut*.

Des d'aquesta perspectiva la utilització historiogràfica de la categoria *poble* podria semblar problemàtica, per vaga i ambigua. Tanmateix, els estudis que han demostrat la importància de la ideologia i el lideratge artesanal en la gestació del moviment obrer britànic o francès i en el cartisme fan pensar que, segurament també en el cas català, els artesans eren l'avantguarda més polititzada del món del treball. Però, a més, a partir del 1836, els testimonis que els descamisats, els jornalers o els proletaris estaven disposats a secundar els sectors més radicals del liberalisme, en particular els republicans, no ofereixen cap mena de dubte. Balmes ho veia clarament: "*En ningún punto de España* –deia referint-se a les primeres bullangues– *se hallaba esa masa totalmente dispuesta a favor de las ideas revolucionarias como en Barcelona; en ninguna parte era tan fácil que los tribunos se viesen rodeados de un pueblo numeroso que secundara sus designios; en ningún punto existían, a más de las clases inferiores, esa muchedumbre de artesanos que, alucinados también por las ideas revolucionarias, favorecían más o menos directamente la propagación y los efectos de lo que, andando el tiempo, les había de costar tantas pérdidas, tanto malestar y sobresaltos*".[28] M'inclino a pensar que durant la revolució liberal no té massa sentit distingir entre lluita laboral i lluita política. Més aviat sembla que, aquí com a altres llocs d'Europa, quan ningú no podia sa-

25. A. M. Garcia Rovira, «Radicalismo liberal, republicanismo y revolución (1835-1837)», *Ayer*, 29 (1998), pàg. 63-90.
26. G. Graell, *Historia del Fomento del Trabajo Nacional*, Barcelona, Vda. de L. Tasso [1911]; M. Reventós, *Els moviments socials a Barcelona en el segle XIX*, Barcelona, Crítica, 1987; J. Maluquer de Motes, *La crisis del modelo liberal en España: el nacimiento del movimiento obrero y las primeras formulaciones socialistas (1835-1869)*, Barcelona, 1975, pàg. 307-308, [tesi doctoral]; A. Sánchez, *Protecció, ordre i llibertat. El pensament i la política económica de la Comissió de Fábriques de Barcelona (1820-1840)*, Barcelona, Alta Fulla, 1990; la informació més completa a J. M. Ollé Romeu, *Les Bullangues...*
27. G. Barnosell, *Orígens del sindicalisme català*, Vic, Eumo, 1999.
28. J. Balmes, *Obras completas*, t. XIII, pàg. 197-198.

ber que el capitalisme i el treball de fàbrica s'acabarien imposant, existia la consciència que controlar el poder polític significava poder decidir, mitjançant l'elaboració de les lleis, les relacions que havien de regir el món del treball.

A l'altra banda de la divisòria social, aquesta consciència sembla que també es va desenvolupar amb una rapidesa extraordinària. Tampoc no hi ha cap dubte de la por que generava el poble al carrer, particularment perquè el control que els liberals radicals pretenien exercir era sempre limitat, tal com es pot comprovar en l'incendi de la fàbrica Bonaplata l'agost de 1835, en la matança de carlins el gener de 1836, en les bullangues de gener i maig de 1837 i, per descomptat, en la del 1843. Com diu María Cruz Romeo, "*las identidades de moderados, progresistas y radicales se formaron de forma conflictiva, es decir, en la definición de unos límites que era precisamente lo que estava en cuestión, sobre el significado del liberalismo*".[29] Ella mateixa explica que els llenguatges polítics de moderats i progressistes, molt especialment el dels primers, el 1835 havien canviat en relació amb el Trienni.

Tenint en compte la importància econòmica i social de Catalunya respecte al conjunt de l'Estat i la formació d'identitats ben diferenciades, especialment la moderada, ja els primers anys de la revolució, resulta sorprenent, com planteja Josep Maria Fradera, l'escàs pes dels polítics catalans a Madrid, sobretot dels moderats. Resulta sorprenent, també, com apunta ell mateix, que el projecte d'escriure una història de Catalunya bastit per Capmany i Caresmar i renovat, d'acord amb els plantejaments doctrinaris de Guizot, per Martí d'Eixalà i Balmes ja no interessés a la burgesia moderada després del 1835.[30] Certament, més enllà d'aquest dos personatges, Catalunya no té cap polític ni cap teòric rellevant aquells anys. Ningú comparable a un Alcalá Galiano, un Istúriz, un Toreno o un Martínez de la Rosa. ¿Hi podria tenir a veure el fet que cap d'aquests polítics castellans no va haver de conviure literalment i diàriament durant set anys amb una guerra civil, amb uns carlins que arribaren a imposar peatges a les portes de Barcelona, amb diverses cremes de fàbriques, amb uns treballadors reivindicatius a la fàbrica i revoltats al carrer, amb uns radicals i republicans que amenaçaven cada dos per tres de posar en marxa la revolució –i ho feien a la més mínima oportunitat–, ni, sens dubte, amb l'amenaça de veure's penjats dels arbres de la Rambla? ¿La por, la sensació que el govern els tenia abandonats,[31] no expli-

29. M. C. Romeo Mateo, «Lenguaje y política...», pàg. 48-49.

30. J. M. Fradera, «El passat com a present...», pàg. 59.

31. Només com a exemples, vegeu les queixes d'un remitent anònim que escrivia a Madrid el 7 de març de 1837: "*Se había tratado de enviar comisionados* [...] *para* [...] *exponer de viva voz a S. M. el verdadero estado de todo y ver si Cataluña forma o no parte de España para dejársela hasta tal punto abandonar*", Madrid, Archivo del Palacio Real, Secció Històrica, caixa 296; també les dels comissionats de la Junta d'Armament: "*Cataluña hace años y años que con poquísimos auxilios del Gobierno superior, hace frente al cuantioso déficit que media entre sus rentas y sus gastos, desde que éstos se han tan exhorbitadamente multiplicado con la guerra: sobre el país además vive la facción, en él corre continuamente la sangre; y júzguese para soportar tanta carga por tanto tiempo, cuántos sacrificios se habrán hecho: sin embargo no puede nadie consolarse con la idea de que por ellos ha mejorado la situación de la Patria; los males son los mismos*", *Manifiesto a las Diputaciones Provinciales de Cataluña por los comisionados de las Juntas Superiores de Armamento de Barcelona, Tarragona y Gerona; nombrados para acompañar al E. S. Capitán General y que siguieron el cuartel general desde 16 de noviembre de 1836 hasta el 13 de febrero de 1837*, Barcelona, Gaspar, 1837, pàg. 16-17.

caria prou que es repleguessin de portes endins i adoptessin primer que ningú el lema de pau i ordre o la pura i simple repressió? Quan, entre el 1836 i el 1837, la guerra va impedir a les autoritats militars mantenir un contacte fluid amb el govern central i Catalunya va quedar pràcticament aïllada de la resta d'Espanya, la Junta de Comerç i la Comissió de Fàbriques van intervenir directament, com a Junta de Corporacions, en els assumptes polítics d'una forma totalment anòmala, diria que única a Europa. Van exigir la destitució de l'Ajuntament i la Diputació, elegits d'acord amb la Constitució de 1812 –acabada de promulgar–, i la depuració de la milícia nacional, cau de radicals i jornalers. Van aconseguir el nomenament d'un capità general disposat a actuar amb duresa i, gràcies a això, finalment, el 1837 van poder decapitar el liberalisme radical barceloní. Durant la bullanga del 1842, però, quan els progressistes tornaven a controlar les institucions locals, la majoria de moderats va optar per fugir de la ciutat, i la van abandonar a les bombes d'Espartero.[32]

El progressisme tampoc no va donar figures realment importants. Podria semblar que, emparedats entre un conservadorisme i un radicalisme bel·ligerants des de bon començament, els homes d'aquella corda no tenien massa espai polític. En aquesta polarització, més exacerbada que en altres llocs, en un primer moment la seva identitat es podria haver confós en el magma del radicalisme. Però, si s'emprengués l'estudi sistemàtic del progressisme català, de ben segur que se'ns apareixeria amb uns trets distintius respecte al d'altres punts d'Espanya, i, contràriament al que podria semblar, després del 1837 potser també com el grup més capaç d'entendre la realitat social catalana. En tot cas, després d'aquesta data van ser els progressistes els qui van establir el pont amb els anys quaranta. Van ser ells els qui des de les pàgines del *Constitucional*, amb Pere Felip Monlau al capdavant, van plantejar els temes candents de la independència de Catalunya i de la democràcia, i, ja durant el trienni esparterista, els més fiables per a les organitzacions obreres.[33] Tot això, però, no són res més que hipòtesis mentre no s'analitzi la formació dels partits i dels llenguatges polítics.[34] Algunes biografies ens hi apropen, però no en tenim suficients i falten els treballs de conjunt.[35] És ben segur, però, que per emprendre aquesta tasca, l'ús de categories analítiques com

32. M. Risques, «La insurrecció de Barcelona...». Sobre la importància decisiva del poder militar a Catalunya, vegeu el seu llibre, *El Govern Civil de Barcelona al segle XIX: desenvolupament institucional i acció política*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.
33. G. Barnosell, *Orígens del sindicalisme...* Sobre aquesta qüestió, vegeu la tercera part: «Política i ideologia entorn de les associacions».
34. J. Mestre, *Una ciutat emmurallada al temps de la revolució industrial. Barcelona: ciutat, societat i política (1823-1859)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1975, [tesi doctoral]; J. M. Ollé Romeu, *Les Bullangues...*, resulten clarament insuficients en aquest sentit.
35. Ramón Carnicer, *Vida y obra de Pablo Piferrer*, Madrid, CSIC, 1963; J. M. Ollé Romeu, *Milà de la Roca, escriptor i activista contrarevolucionari (1840-1843)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1973; Jaume Roura, *Ramon Martí d'Eixalà i la filosofia catalana del segle XIX*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980; Manuel Jorba, *Manuel Milà i Fontanals en la seva època*, Barcelona, Curial, 1984; Jordi Ginebra, *Antoni de Bofarull i la Renaixença*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 1988; sobre Bofarull també P. Anguera, *Literatura, pàtria i societat. Els intel·lectuals i la nació*, Vic, Eumo, 1999; Albert Ghanime, *Joan Cortada: Catalunya i els catalans al segle XIX*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995; Josep M. Fradera, *Jaume Balmes. Els fonaments racionals d'una política catòlica*, Vic, Eumo, 1996.

alta, *mitjana* o *petita burgesia*, impròpies per a l'època, no permetrien entendre una realitat en absolut esquemàtica, en la qual les preses de posició fluctuen en funció dels esdeveniments sovint en formes difícils de comprendre.

Pel que fa al bloc radical, es tracta d'un conglomerat complex i làbil en el qual resulta difícil trobar grups ben definits.[36] Entre altres raons perquè, tot i que es va anar esquerdant durant els anys de revolució, la voluntat d'unió liberal en la lluita contra un enemic comú no desaparegué amb la derrota de l'absolutisme. Primer els moderats i després els progressistes, al final del 1836, quan es revisava la Constitució de 1812 –i a continuació es promulgà la del 1837–, foren el nou enemic comú a combatre, expulsat de la família dels 'autèntics' liberals. Al mateix temps, la repressió i la convicció que el poble no estava preparat per assumir un sistema republicà, així com el desprestigi que havia recaigut sobre el republicanisme gràcies a la instrumentalització d'una memòria històrica ben construïda sobre el jacobinisme, també ajuden a entendre que els republicans –el grup amb una personalitat més clara dins d'aquest bloc– no sortissin a la llum amb un programa diferenciat des de molt aviat. El ressò popular que tenien aquests radicals era, ja ho hem dit, extraordinari. Malgrat algunes informacions exagerades,[37] no devien ser gaires pel que fa al nombre, però la seva influència el desborda amb escreix. Tinc la impressió que aquest bloc es va fragmentar durant la primera onada de bullangues arran del viratge promoderat de Covert-Spring, que el desembre de 1836 va desmuntar el primer nucli saint-simonià de Catalunya,[38] i de la radicalització de la revolució al mateix moment. Semblaria, així, que els únics que donaren suport als batallons populars de milicians el gener de 1837 i als jornalers i descamisats al maig van ser els republicans.

Sense la presència d'aquesta opció política dubto que les tensions i les pors haguessin estat tan virulentes a Barcelona, a Figueres o a altres llocs. No eren, tanmateix, un grup homogeni. Entre els republicans, entre el 1835 i el 1837, n'hi havia de federals i d'unionistes, mentre que, quan es definiren obertament com a tals durant els anys 1840-1843, el federalisme sembla que era dominant. Massa

36. Sobre el discurs radical, J. M. Ollé Romeu, *Introducció del socialisme utòpic a Catalunya (1835-1837)*, Barcelona, Ed. 62, 1969; A. Ramspott i J. Maluquer de Motes, «Romanticisme i saint-simonisme a Catalunya en temps de revolució (1835-1837)», *Recerques*, 6 (1976), pàg. 65-91; J. Maluquer de Motes, *El socialismo...*; P. Anguera i J. Mèlich, *El socialisme utòpic a Reus. Lectura de 'La Joven España'*, Reus, Centre de Lectura, 1981; A. M. Garcia Rovira, «Ilustración, Revolución y Liberalismo: notas sobre el liberalismo barcelonés en la dècada de los 30 del siglo xix», *Estudios de Historia Social*, 36-37 (1986), pàg. 311-316.

37. El 5 de setembre de 1836 el cònsol francès escrivia al seu govern: "*Il s'élève, dit-on, au sein de ces Sociétés, un parti purement Républicain* [...]. *On m'assure qu'il y a des affiliations regulières avec les Clubs français et on porte à 1800 le nombre des exaltés qui, dans Barcelonne seulement, rêvent la République Universelle ou se sont engagés sous cette Bannière*", París, Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Correspondance Politique des Consuls. Espagne, vol. 12.

38. Sobre Covert-Spring, A. Rampspott i J. Maluquer de Motes, «Romanticisme i saint-simonisme...»; M. Grau, «Andrew Covert-Spring à Perpignan, 1828-1835; un emigré politique espagnol dans la vie culturelle roussillonnaise», *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrenées Orientales*, vol./t. XCII (1985); de la mateixa autora, «Andrew Covert-Spring: assaig de construcció d'un personatge històric», *Els Marges*, 45 (gener 1992); A. Ghanime, «La identitat de Covert-Spring, un repte erudit», *L'Avenç*, 174 (octubre 1993), pàg. 24-31; del mateix autor, «Apunts sobre el pensament de José Andrew de Covert-Spring», *L'Avenç*, 195 (setembre 1995), pàg. 12-16.

vegades s'ha volgut veure en aquest primer federalisme un antecedent directe del catalanisme i del nacionalisme. Res més lluny de la realitat. L'opció federal, sostinguda primer per Ramon Xaudaró i després pel grup d'Abdó Terrades,[39] igual que la unionista, és una opció política sense connotacions culturals, que es proposa la creació de la nació política a Espanya (no hi ha discussió en aquest sentit), la nació de ciutadans que decideixen lliurement com constituir-se. El federalisme català només es pot entendre, d'una banda, lligat a la vella tradició centralista de la guerra contra Napoleó, és a dir, a la tradició de creació de juntes locals i provincials, expressió de la voluntat popular, que haurien de donar lloc a una junta central de govern representativa. Com és sabut, aquest és el model que es va voler posar en pràctica durant la Jamància. D'altra banda, el federalisme dels anys trenta i quaranta només es pot explicar en el marc europeu, que era aquell en el qual es movia i amb el qual sintonitzava, tant en l'ordre ideològic i doctrinal com en l'organitzatiu.[40] Cal no oblidar que el debat sobre la conveniència d'instaurar una república unificada o federal quan s'arribi al poder, que remet sempre a l'experiència de la Revolució Francesa, era un dels grans temes presents tant en el republicanisme català com en l'europeu, sobretot italià i francès, arran de la revolució de 1830.

La crítica a la monarquia, que a Catalunya es va començar a expressar el 1836 per convertir-se en un rebuig sense pal·liatius des de les pàgines d'*El Republicano* el 1842, la defensa de la unicameralitat i, per sobre de tot, la sobirania nacional o popular constitueixen el cor doctrinal d'aquest primer republicanisme, que apareix primer encobert i ja a partir de 1840 a cara descoberta.[41] Durant la primera onada revolucionària, igual com passava a França, la forma de govern republicà no constituïa una prioritat, ja que, al cap i a la fi, com deia Royer-Collard, un règim parlamentari en el qual domini el poder legislatiu electe no és altra cosa que una república.[42] L'altra gran qüestió a debat era la del sufragi, també en

39. J. Soler Vidal, *Abdó Terrades. Primer apòstol de la democràcia catalana (1812-1856)*, Barcelona, La Magrana, 1983; J. Guillamet, *Abdón Terradas: primer dirigent republicà, periodista i alcalde de Figueres*, Figueres, Institut d'Estudis Empordanesos, 2000.

40. A. M. Garcia Rovira, «Radicalismo liberal...», pàg. 82-89. Sobre les societats secretes dels Derechos del Hombre i Vengadores de Alibaud a Catalunya, A. Eiras Roel, «Sociedades secretas republicanas en el reinado de Isabel II», *Hispania*, 86 (1962), pàg. 251-310; J. Soler Vidal, *Abdó Terradas...*, 38; J. M. Ollé Romeu, *Les Bullangues...*, vol. I, pàg. 272 i 277; A. M. Garcia Rovira, «Sociedades secretas, facciones y partidos políticos en la Barcelona de la Revolución Liberal (1835-1837)», *Trienio*, 32 (novembre 1998), pàg. 67-102. Tot i que les referències a la relació entre el Directori de París i els republicans catalans són constants en la correspondència consular francesa el 1836, és difícil (potser impossible) corroborar-la documentalment.

41. Aquests són els temes que es poden resseguir a les pàgines del *Sancho Gobernador* i *El Corsario* (publicat a Madrid per Ramon Xaudaró) entre l'octubre de 1836 i el desembre de 1837. Vegeu també la burla d'Abdó Terradas, a *L'Esplanada: escenes tràgiques de 1838; El rei Micomicó*, reeditat a Barcelona, Curial, 1987. Les *Bases Orgánicas y Reglamento* de la societat secreta Confederación de Regeneradores Españoles (Madrid, Archivo General del Palacio Real, secció històrica, caixa 301), escrites sens dubte entre el 1842 i el 1843, contenen una professió de fe decididament antimonàrquica, republicana i democràtica.

42. I. Tchernoff, *Le parti républicain sous la monarchie de juillet*, París, A. Pedone, 1901, pàg. 30. El 30 de novembre de 1836 Ramon Xaudaró escrivia a *El Corsario*: "*Los verdaderos patriotas conocen muy bien que en la Constitución de 1812 se encuentran las ventajas del mejor gobierno republicano y la mejor barrera de todos los inconvenientes de éste*".

sintonia amb el republicanisme europeu.[43] En el seu projecte de constitució republicana federal, escrit a França el 1832, fent una crítica expressa a la constitució de 1812, Xaudaró es decantava pel sufragi censatari. El 1836, contràriament, optava pel sistema previst a Cadis.[44] Al mateix moment, el diari *Sancho Gobernador* volia convèncer els seus lectors que els 'proletaris', que pagaven impostos monetaris i de sang, tenien tant o més dret a votar que els rics que aconseguien deslliurar els seus fills d'anar a la guerra, que ja no es podia sostenir que els proletaris no tinguessin cultura política perquè l'experiència del Trienni i de la revolució els havia fet savis, i que tampoc no valia preguntar-se de què els servia votar si després no tenien un plat calent a taula perquè, justament, si votaven, podrien fer bullir l'olla.[45] Tot això havia d'espantar per força aquells que Miraflores anomenava *les classes propietàries*.

Republicans i radicals en general van perdre la batalla el 1837 i el 1843. Si tenim en compte que arrossegaven fàcilment la gent al carrer i que en molts moments semblaven tenir la victòria a l'abast de la mà, les raons d'aquest fracàs resulten difícils d'explicar. La repressió, estretament lligada a la força de les classes propietàries, no es pot menystenir en absolut. Però les raons de fons s'han de buscar, al meu entendre, en l'escassa capacitat de lideratge individual i segurament també en la incapacitat de renovar el discurs polític. Tot i l'evolució de les posicions sobre el sufragi, les cauteles respecte a la preparació del poble per ser digne d'un sistema republicà semblen encobrir un discurs ja caducat en aquells moments del segle XIX. S'ha dit sovint que els doctrinaris van ser els primers capaços d'elaborar una doctrina amb un destinatari perfectament identificable i que van ser els primers que van tenir sentit històric, pel fet d'haver abandonat les referències a un suposat ordre natural. Contràriament, el radicalisme català, incloent-hi els republicans, va seguir defensant els principis rousseaunians, els drets de l'home en l'estat de natura, que no es cansaven de repetir una vegada i una altra en diaris i fulletons. Alhora es veien constantment obligats a precisar què calia entendre per *llibertat*, *igualtat* i *propietat*, a explicar que una cosa era la igualtat davant la llei i una altra tenir drets polítics, o que la igualtat no equivalia a anivellament de fortunes. I aquest discurs sembla més exhaurit que mai el 1842, any en què, com he dit anteriorment, els progressistes havien pres el relleu i estaven elaborant un discurs social amb més sentit històric.

Segurament la gran contradicció del liberalisme com a globalitat rau en el fet que parteix d'uns principis inclusius que, a la pràctica, es tradueixen en exclusió de la majoria. Els moderats van saber resoldre l'equació, però la resta de liberalismes, que com deia abans també eren tots burgesos i compartien la por envers el poble revolucionat, van seguir ballant a la corda fluixa: uns més que altres,

43. R. HUARD, *Le suffrage universel en France: 1848-1946*, París, Aubier, 1991, cap. I; del mateix autor, «L'organisation du suffrage universel sous la Seconde République» dins S. BERSTEIN i O. RUDELLE, *Le modèle républicain*, París, PUF, 1992, pàg. 73-74; A. GALANTE GARRONE, *Filippo Buonarroti e i rivoluzionari dell'ottocento (1828-1837)*, Torí, Einaudi, 1975, pàg. 219-226; Ch. H. JOHNSON, *Utopian communism in France. Cabet and the Icarians, 1839-1851*, Ithaca i Londres, Cornell University Press, 1974, pàg. 27.

44. R. XAUDARÓ, *Bases de una Constitución política o principios fundamentales de un sistema republicano, escrita en 1832*, Barcelona, Ramírez y Cª, 1868; *El Corsario*, 4 de desembre de 1836.

45. *Sancho Gobernador*, 2 de gener de 1837.

però. Des d'aquest punt de vista no és estrany que a la llarga, a Catalunya i arreu, l'experiència de les lluites polítiques els fes perdre la confiança dels obrers perquè, com diu Stedman Jones, va ser "*el intento* [...] *de construir un sistema político basado en la 'exclusión' política de los asalariados lo que creó la lucha de la 'clase obrera' y la 'clase media'*".[46]

Els darrers anys ha baixat considerablement la intensitat del debat sobre revolució liberal-revolució burgesa, però, tanmateix, segueix sent present a través d'altres polèmiques fins fa poc menystingudes o enteses com a estranyes al nucli del que ens ocupa. Una de les línies més fèrtils en aquest sentit és la que s'interroga sobre el sorgiment dels nacionalismes, sobre el patriotisme, el provincialisme o el regionalisme, cada vegada més al marge de qualsevol mena d'essencialisme, teleologisme, presentisme o idea de necessitat històrica.[47] És evident que per al cas català cal reconstruir el procés que va del patriotisme d'Antic Règim a la nació moderna.[48] En aquesta qüestió s'ha d'extremar la sensibilitat per tal de captar la ruptura que va significar la revolució liberal, sense perdre de vista, alhora, la pervivència de la memòria històrica d'un passat d'autogovern. Cal extremar-la perquè aquesta memòria es dóna en un marc revolucionari que condiciona una nova lectura en clau liberal del passat,[49] fet que no permet pensar en termes d'evolució ni d'un renaixement necessari d'una consciència catalana adormida.

Durant els anys de la revolució liberal els documents parlen constantment de separació de Catalunya, d'una Catalunya que es veu a si mateixa com a província conquerida, del passat medieval pactista i liberal, dels catalans treballadors, emprenedors i industriosos (el poble de castors de Capmany?) que han de suportar uns funcionaris ineptes que no entenen la seva llengua ni coneixen res del país.

46. G. S. JONES, «El proceso de configuración histórica de la clase obrera y su conciencia histórica», *Historia Social*, 17 (tardor 1993), pàg. 115-116.
47. Tot i que la bibliografia sobre les qüestions nacionals a Espanya ja comença a ser important, des d'aquest punt de vista encara no coneixem prou l'època de la revolució liberal a Catalunya. P. VILAR, «Estat, nació, consciència nacional», dins *Estat, nació, socialisme. Estudis sobre el cas espanyol*, Barcelona, Curial, 1982; B. DE RIQUER, «Reflexions sobre la dèbil nacionalització espanyola del segle XIX», *L'Avenç*, 170 (maig 1993), pàg. 8-15; del mateix autor, «Sobre el lugar de los nacionalismos-regionalismos en la historia contemporánea de España», *Historia Social*, 7 (primavera-estiu 1990), pàg. 105-126; J. M. FRADERA, *Cultura nacional en una societat dividida*, Barcelona, Curial, 1992; del mateix autor, «La política liberal y el descubrimiento de una identidad distintiva de Cataluña (1835-1865)», *Hispania*, 205, LX/2000, pàg. 673-702; P. ANGUERA *et al*., *Orígens i formació dels nacionalismes a Espanya*, Reus, Centre de Lectura, 1994; P. ANGUERA, «Des de quan els catalans no volen ser españols?», *L'Avenç*, 200 (febrer 1996), pàg. 80-83; A. M. GARCIA ROVIRA, «Los proyectos de España en la revolución liberal. Federalismo y centralismo ante la inserción de Cataluña en España», *Hispania*, 203, LIX/3, 1999, pàg. 1007-1031; B. DE RIQUER I PERMANYER, *Identitats contemporànies: Catalunya i Espanya*, Vic, Eumo, 2000, 1a part.
48. Sobre el patriotisme d'Antic Règim, Xavier TORRES SANS, «Pactisme i patriotisme a la Catalunya de la Guerra dels Segadors», *Recerques*, 32 (1995), pàg. 45-62; Ernest LLUCH, *La Catalunya vençuda del segle XVIII*, Barcelona, Ed. 62, 1996; del mateix autor, *L'alternativa catalana (1700-1714-1740). Ramon de Vilana Perlas i Juan Amor de Soria: teoria i acció austriacistes*, Vic, Eumo, 1999; *Escrits polítics del segle XVII*, a cura de Xavier Torres, Vic, Eumo, 1995, i *Escrits polítics del segle XVIII*, a cura de Joaquim Albareda, Vic, Eumo, 1996.
49. P. ANGUERA, «Des de quan els catalans...»; B. DE RIQUER, «El surgimiento de las nuevas identidades contemporáneas: propuestas para una discusión», *Ayer*, 35 (1999), pàg. 21-52.

D'altra banda, trobem crítiques a l'esperit de provincialisme, afirmacions enceses i sinceres d'espanyolitat per part dels mateixos que han dit totes aquelles coses i reflexionat a l'entorn de la impossibilitat que Catalunya esdevingui independent. Com es pot interpretar tot això? Crec que la tesi del doble patriotisme, que des de fa uns anys sosté Josep Maria Fradera, en dóna la clau.[50] De la mateixa manera que durant els anys revolucionaris es discutia sobre diversos models d'Estat –monàrquic constitucional unitari, centralista o no, republicà unitari o federal i, fins i tot, iberista–, també estava en joc la qüestió de la nació espanyola, que tothom volia construir. El triomf del model centralista i castellanista ha impedit durant molt de temps adonar-se de l'existència d'un altre projecte, no exclusiu de Catalunya, de construir una nació i un estat sobre la base dels antics regnes, tradicions i cultures, és a dir, de la unió sense centralització, no compromesa amb una sola tradició política i cultural. És des de la possibilitat, aleshores encara oberta, de construcció d'aquest projecte que crec que s'han d'interpretar els anys de revolució liberal.[51]

Al mateix temps, no es pot oblidar que, com deia abans, la guerra va proporcionar a Catalunya una experiència de quasi autogovern, un sentiment d'abandó i d'incomprensió davant d'una allau de problemes interns tan greus que, en algun moment, van fer pensar als moderats que valia la pena separar-se per tenir les mans lliures i poder posar fi d'una vegada a aquests problemes per la via repressiva, sense que les Corts o el Govern central els obliguessin a respectar la legalitat. A l'altre extrem de l'arc polític, tampoc és estrany que, arran de la insatisfacció que provocava una revolució que es considerava incompleta, es pensés de separar les quatre províncies catalanes i convertir-les en una república federal. És clar que ni un projecte ni l'altre no haurien solucionat els problemes. Però això ho sabem ara, amb el pas del temps.

Per acabar, hi ha un tema, de cap manera menor sinó simplement oblidat, que no vull deixar d'esmentar, perquè ni aquest ni el de la cultura[52] no es poden relegar a un apèndix, un capítol quasi anecdòtic, de la història *que de veritat compta*. Em refereixo a les dones, al seu paper i al que se'ls assigna.[53] Com és sabut, el liberalisme és masculí: els liberals parlen de i als ciutadans mascles. També en aquest camp ens tornem a trobar amb la contradicció, que les primeres feministes britàniques i franceses van haver de patir en carn i ossos, entre uns principis liberals inclusius i una voluntat d'exclusió.

A Catalunya molts liberals van escriure novel·les i obres de teatre amb protagonistes femenines,[54] on el tema, a cop d'ull, sembla que sempre és el de seduïda i abandonada, i on la fragilitat i la indefensió, juntament amb l'absència de cap

50. En aquesta línia resulta també particularment esclaridora la contribució de J. L. Marfany en aquest mateix volum.
51. Sobre aquest projecte frustrat, vegeu les contribucions de J. M. Fradera, J. Agirreazkuenaga, J. G. Beramendi, M. Martí i F. Archilés, «España, ¿nación de naciones?», *Ayer*, 35 (1999); també J. M. Fradera, «La política liberal...».
52. La síntesi més recent és la de J. M. Fradera, «El huso y la gaita (Un esquema sobre cultura y proyectos intelectuales en la Cataluña del siglo xix)», *Ayer*, 40 (2000), pàg. 25-49.
53. *Més enllà del silenci: les dones a la història de Catalunya*, a cura de Mary Nash, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1988.
54. Celia Romea Castro, *Barcelona romántica y revolucionaria. Una imagen literaria de la ciudad, década de 1833 a 1843*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1994.

preocupació política, es reserven per a la dona, a qui la societat burgesa estava convertint en l'àngel de la llar. Tampoc no sabem què contenen els manuals per a l'educació de les nenes que van escriure els nostres liberals, però de cap manera no podem obviar la coincidència cronològica entre la revolució i aquella gran quantitat de publicacions destinades a les que havien d'ocupar l'espai privat, l'espai del silenci, exclòs del discurs públic.

Més enllà del fet que el silenci també ha de ser objecte de recerca històrica, caldria indagar l'acompliment d'aquesta exclusió pública o les estratègies de les dones per fer sentir la seva presència. De fet, no costa massa trobar, per exemple, un batalló de milicianes durant el Trienni constitucional; una Teresa Rovira, dona de Ramon Xaudaró, que sembla gairebé tan implicada en la política com el seu marit, tot i haver parit mitja dotzena de fills;[55] una Juana de la Vega, dona d'Espoz y Mina, que no sembla que tingués massa dificultats per transitar entre l'espai privat i el públic;[56] o aquella dona que escrivia a *El Vapor* el 1836 en un llenguatge que subscriuria qualsevol feminista d'avui. Encara sabem menys de les dones anònimes que van participar en les bullangues i són descrites a mig camí entre fúries de l'infern i meuques, o de totes aquelles, moltíssimes, que, amb la transformació industrial, van haver de sortir de casa per topar, sovint, amb els obrers temerosos de la competència laboral.[57] Tot plegat és ben poca cosa, però és tan cert que només es troba quan es busca com que fins que no hàgim investigat en aquesta línia no estarem en condicions d'integrar –no d'afegir– la meitat de la població a l'explicació del significat de la revolució liberal.

55. Marie Grau ha trobat als arxius departamentals de Perpinyà una bona colla de papers que ho demostren.
56. María Cruz Romeo Mateo, «Juana María de la Vega, condesa de Espoz y Mina (1805-1872): por amor al esposo, por amor a la patria», dins Isabel Burdiel i Manuel Pérez Ledesma (coord.), *Liberales, agitadores y conspiradores*, Madrid, Espasa, 2000, pàg. 209-238.
57. Mary Nash, «Treball, conflictivitat social i estratègies de resistència: la dona obrera a la Catalunya contemporània», dins *Més enllà del silenci...*, pàg. 153-171.